

“SALÂH BEY SÖZLÜĞÜ” ÜZERİNE BİR DENEME

İdris Nebi UYSAL*

Özet

Sözlükler, bir dilin bütün veya belli bir döneme ait söz varlığını topluca veren eserlerdir. Bu eserler, yalnızca bir dil yahut onun belirli bir devresi/sahası için hazırlanmaz; bir topluluk ya da sanatçının sözcük dağarcığını tespit etmek için de hazırlanır. Türkçe, sözlük sayısı ve türü bakımından zengin bir dildir. Ancak bu zenginlikte sanatçı sözlüklerinin katkısının az olduğu bir gerçektir. Oysa, “bir sanatçının veya düşünürün eserlerinde geçen öğeleri toplayan sözlük” şeklinde tanımlanan sanatçı sözlükleri; dil, edebiyat ve sözlük bilimi araştırmaları açısından önemlidir. Kelime dağarcığındaki çeşitlilik ve zenginlikle dikkati çeken Salâh Birsnel, Türk edebiyatında sözlüğü hazırlanması gereken isimlerden biridir. Birsnel, Türk edebiyatında deneme ve günlük türlerinde yazdığı eserlerle adından sıkça söz ettirir. Onun başarılı olduğu bir diğer alan Türkçeyi kullanma becerisidir. Sanatçı; türettiği, ağızlarından derlediği sayısız sözcük, ürettiği onca deyim ve çeşitli anlamlar yüklediği sözcüklerle Türkçenin söz varlığına hatırı sayılır katkı sağlamıştır. Bu çalışma, Türkçede sanatçı sözlüklerinin önemini ve gerekliliğini anlatmak amacıyla yapılmıştır. Örneklem olarak *Boğaziçi Şingir Mingir* seçilmiş, bunun da ilk baskısı (1980) esas alınmıştır. Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Sanatçıya özgü olduğu düşünülen sözcük ve deyimlerden 44 tanesi tanık cümlesi ve sayfa numarasıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, Sanatçı Sözlüğü, Salâh Birsnel, *Boğaziçi Şingir Mingir*.

AN ESSAY ON “SALÂH BEY DICTIONARY”

Abstract

Dictionaries are collections of the whole or a certain period of the vocabulary of a language. These works are not only prepared for a language or a specific circuit / field; it is also prepared to determine the vocabulary of a community or artist. Turkish is a rich language in terms of number and type of dictionary. However, it is a fact that the contribution of artist dictionaries in this wealth is less. Whereas, the artist dictionary is defined as a dictionary that collects the elements in the works of an artist or a thinker. These works are important for language, literature and lexicology research. Salâh Birsnel, who draws attention with diversity and richness in his vocabulary, is one of the names that should be prepared his dictionary in Turkish literature. With genres like essay and diary he has made a name in Turkish literature. Salâh Birsnel name also remind us Turkish Language. He has made a considerable contribution to Turkish vocabulary with his countless words and idioms which are collected from dialects or derivated. He also gave new meanings to words. This study was conducted to explain the importance and necessity of artist dictionaries in Turkish. *Boğaziçi Şingir Mingir* was chosen as the sample and the first edition (1980) was used. Documentary screening method was used in the study. 44 of the words and phrases that are thought to be specific to Birsnel are given with the witness sentence and page number.

Key words: Dictionary, Artist Dictionary, Salâh Birsnel, *Boğaziçi Şingir Mingir*.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: uysal_idris@kmu.edu.tr

Giriş

Sözlük “bir dilin ya da birden çok dilin söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçim birimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren söz varlığı kitabıdır” (Aksan, 2000: 75). Yazılı gelenek oluşturabilmiş her dilde anlamı bilinmeyen, kökeni merak edilen, yazılışı, söylenişi, işlevi, kullanımını, başka dildeki karşılığı öğrenilmek istenen kelimeler için sözlüklere müracaat edilir. Dilin temel malzemesini bir araya getirerek muhafaza eden ve geleceğe taşıyan bu eserler, bir dil hakkında fikir sahibi olmak yahut bilgi edinmek isteyenlerin gramerle birlikte başvuracağı iki temel kaynaktan biridir. Türkçe, sözlük yönüyle zengin bir dildir. Alandaki ilk eser olan *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ten bugüne muhtelif gayelerle türlü şekillerde pek çok sözlük vücuda getirilmiştir. Dil tarihimizde “divan¹, ferheng, kamus, lehçe, lügat, manzume, mucem, nazm, nisab, nuhbe, tuhfe” sözcükleriyle adlandırılan bu eserler, günümüz Türk lehçelerinde “sözlük² (sözlük, hüzlük, söstük, sözdik, sözdük) tılcıt, laflık, lügat (Arapça), slovar (Rusça)” gibi kelimelerle isimlendirilmektedir (bk. Eminoğlu, 2010: 3).

Sözlükler bir dilin güncel, tarihsel veya bir döneme/sahaya ait kelime kadrosunu bir araya getirmek düşüncesiyle oluşturulabileceği gibi belli bir alanın terimlerini, eserlerini yahut isimlerini topluca sunabilmek amacıyla da hazırlanabilmektedir. Sözlükçülük tarihimizde bu tür eserlerin pek çok örneği vardır. Bunların yanı sıra bir eserin söz dağarcığını veren “metin sözlükleri” hayli çoktur. Ne var ki sözlük geleneğimizde bir sanatçının eserlerinde geçen tüm kelimeleri ya da sanatçıya özgü sözleri, deyişleri toplayan “sanatçı sözlükleri” (Aksan, 2000: 75) de hayli azdır. Bu çalışma, ileride hazırlamayı planladığımız bir yazar sözlüğünün denemesi mahiyetindedir.

Malzeme, Örneklem ve Yöntem

Türkçede sanatçı sözlüklerinin önem ve gerekliliğini deneme niteliğindeki bir çalışmayla örneklendirmeyi hedefleyen bu yazıda isim olarak belirlenen sanatçı, Salâh Bîrsel'dir. Yazının evreni Bîrsel'in tüm eserleridir. Ancak çalışmanın amacı ve kapsamı dikkate alındığında Salâh Bey'in tüm kitaplarının taranması mümkün

¹ Arapça “divan” sözcüğü, “bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan eser” demektir. Kâşgarlı söz varlığını belli bir düzen içinde tanımlarıyla, tanık cümle ve şiirleriyle sıraladığı eserine ad verirken divan kelimesini tercih etmiş ve bunu “sözlük” anlamında kullanmıştır. Dolayısıyla eserin adı, günümüz Türkçesine *Türk Lehçeleri (Ağızları) Sözlüğü* şeklinde aktarılabilir (bk. Akalın, 2008: 42; Ercilasun, 2009: 314).

² *Sözlük* kelimesinin Türkiye Türkçesindeki hikâyesi, TDK'nin dildeki Arapça ve Farsça sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma çabasına giriştiği yıllara, yani 1932 sonrasına rastlar. “Sözlük”, TDK'nin kurucu üyesi ve dönemin tanınmış edebiyatçısı Celal Sahir Erozan'ın önerisiyle dilimize kazandırılmış bir kelimedir. Erozan'ın teklifinin mahiyetini bilmiyoruz. Ancak sözcüğün, Türkçenin söz varlığına bizden on yıl önce Türkmenler vasıtasıyla “sözlük” biçimiyle girdiğini Eminoğlu'nun (2010: 3) notlarından öğreniyoruz. Bu bilgilere bakarak kelimenin, Türkçede yaklaşık 100 yıllık bir mazisinin olduğu söylenebilir.

görünmemektedir. Bu nedenle örneklem olarak *Boğaziçi Şingir Mingir* adlı eser seçilmiştir.

Eldeki çalışmada eserin 1980 yılında İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan ilk baskısı esas alınmıştır. Bu baskı 564 sayfadır. Kitap, 2003'ten sonra Sel Yayıncılık tarafından basılmaya başlamıştır. Yayınevi, 2019 yılının Ekim ayında eserin 456 sayfadan oluşan 13. basımını gerçekleştirmiştir. *Salâh Bey Sözlüğü*'ne alınması planlanan madde başı ve madde içi söz varlığının tespitinde TDK tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün (=TS) son baskısına (2011) müracaat edilmiştir.

Bu çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bunun için eser baştan sona dikkatlice okunmuş, bu sırada TS'de madde başı/madde içi olarak bulunmayan veya sanatçıya özgü olduğu düşünülen sözcüklerle deyimlerden bir kısım (44 adet) tanık cümlesi ve sayfa numarasıyla birlikte fişlenmiştir. Tanık cümlelerin yazılışında yazarın kullanımına müdahale edilmemiştir.

Sanatçı Sözlüğü Nedir? Türkçedeki Örnekleri Nelerdir?

Aksan (2000: 82), kendisine ait bu terimi “bir sanatçının, yazar, ozan ya da düşünürün yapıtlarında geçen öğeleri toplayan sözlükler” şeklinde tanımlar ve bu çalışmaların; dil, edebiyat ve sözlük bilimi araştırmaları açısından büyük önem taşıdığını ifade eder. Araştırmacı bu sözlüklerin Batı'da yaygın olduğunu, bizde ise birkaç örnek dışında görülmediğini sözlerine ekler. Bu eserler, sanatçının duygu ve düşünce dünyasının, kişiliğinin, ilgi alanlarının, önem verdiği kavramların anlaşılmasını sağlar. Ayrıca o kişinin söz varlığını, konuşuru olduğu dilin kelime dağarcığına yaptığı katkıyı ortaya koyması bakımından da yararlıdır.

Sanatçı sözlüklerinin Türkçedeki örnekleri hayli azdır. Eminoglu'nun (2010: 191) tespitlerine göre Türkçede bu amaçla oluşturulmuş 4 sözlük vardır: *Ataç'ın Sözcükleri* (1963), *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974), *Gökalp'in Sözcükleri* (1991) ve *Örneklî Açıklamalı Karacaoğlan Sözlüğü* (1997).

Türkçede bu alanda yapılan ilk çalışma; “(Nurullah) *Ataç'ın, Türk dilinin arılaşmasına verdiği emeğin ürünlerini topluca ortaya koymak için onun yazılarında kullandığı sözcüklerin bir küçük sözlüğü*” (Çolpan, 1963: XII) olarak hazırlanan *Ataç'ın Sözcükleri*'dir. Bir diğeri, Ali Püsküllüoğlu'nun *Yaşar Kemal Sözlüğü*'dür. Püsküllüoğlu (2006: 33-34), ilk baskısı 1974'te çıkan ve her baskıda gözden geçirmelerle genişletilen bu çalışmada yazarın 27 kitabına ilişkin derlemelerini paylaşmıştır. Araştırmacı, sözlüğüne atasözlerini de dâhil etmiştir. Maddelerin; eser, sayfa numarası ve tanık cümlesiyle beraber verildiği bu çalışma, Yaşar Kemal'in metinlerinde sıkça kullandığı yerel söz varlığı öğelerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Üçüncüsü, Ziya Gökalp'in edebî eserlerinden taranmış yüz ellinin üzerinde sözcüğü içeren *Gökalp'in Sözcükleri*'dir. Süreyya Ülker'in (1991: 10), *Ataç'ın Sözcükleri* isimli çalışmadan esinlenerek hazırladığı sözlükte, Gökalp'in alıntı sözcüklere karşılık olarak kullandığı *giyiş* “elbise”, *öbek* “grup”, *sorak* “müracaat kitabı”, *tutak* “mânia” gibi Türkçe kelimeler vardır. Sözlükteki her madde, en az bir dize veya cümle ile tanımlanmıştır. Alandaki

son çalışma Sıtkı Soylu tarafından Karacaoğlan'ın söz varlığı üzerine hazırlanmıştır. Şairin dilindeki zenginliği, alıntı sözcüklerde yaptığı söyleyiş yahut anlam değişikliklerini vermeyi hedefleyen bu sözlükte 1360 kelime vardır. Tanıksız olan sözlükte kimi maddeler için kısa açıklama yapılmıştır. Karacaoğlan'ın dili üzerine araştırma yapmak isteyenlere de kolaylık sağlaması düşünülen eser, şair ile Yunus Emre'de geçen ortak 550 sözcüğü de bir dizin şeklinde vermiştir (Soylu, 1997: 4-10, 79-89).

Eminoğlu'nun (2010) bibliyografya çalışmasında geçmeyen ancak hazırlanışı itibariyle “sanatçı sözlüğü” olarak değerlendirilebilecek bir başka örnek, Mehmet Akif Ersoy üzerinedir. Cevdet Şanlı (2010) imzalı bu çalışma, *Safahat Sözlüğü* adını taşır. Millî şairin *Safahat*'ta yer almayan birkaç şiiri hesaba katılmadığında adı geçen eserin bir sanatçı sözlüğü özelliği taşıdığı söylenebilir. Bu eserde, Şanlı'nın (2010: VI) da ifade ettiği gibi, lise öğrencileri üzerinde yürütülen bir araştırmadan yola çıkılarak öğrencilerin yanında, her yaştan *Safahat* okurunun anlamını öğrenmek için sözlüğe bakmaya ihtiyaç duyacağı kelime ve tamlamalara yer verilmiştir.

Ülkemizde yakın zamanlarda “sanatçı sözlüğü” olarak neşredilen birkaç çalışma daha olmuştur. Bunlar, Leyla Akgül'ün (2014)³ hazırladığı *Pir Sultan Abdal Sözlüğü* ile Nurettin Albayrak'ın (2014) emek verdiği *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*'dür. Akgül'ün çalışmasında Pir Sultan'ın şiirlerinde geçen bütün kelimelere değil onun mısralarına hayat veren kavramlara, kişi ve yer adlarına, kalıp sözlere, deyişlere yer verilmiştir. Bunlar Akgül'ün (2014: 33) “dinlerken ya da okurken farkında olmadan geçtiğimiz, derin anlamlarının zamanla unutulmasına razı olmadığımız” şeklinde belirttiği sözcük ve deyimlerdir. Eser bu yönüyle sanatçı sözlüğünden çok sanatçıyı anlama sözlüğü hüviyetindedir. Albayrak'ın çalışması ise tam bir sanatçı sözlüğüdür. Araştırmacı Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen bütün kelimeleri alarak onların etimolojilerini, dünden bugüne anlamlarını tanıklarıyla birlikte vermiştir⁴.

Türkiye akademisinde son yıllarda klasik Türk edebiyatı şairlerine yahut onların bir eserine yönelik sözlük hazırlama amaçlı çalışmalarının olduğu göze çarpmaktadır. “Bağlamli sözlük ve işlevsel dizin” niteliğini taşıyan bu araştırmalar, genellikle doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Öztürk (2007), Yiğit (2018) ve Aydoğan'ın (2019) tezleri bunlardan yalnızca birkaçıdır. Anılan çalışmalar, Türkçenin tarihsel söz varlığının tespit edilip ortaya çıkarılabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Kanaatimizce, kelime dağarcığındaki çeşitlilik, renklilik ve zenginlikle dikkatleri çeken Salâh Birsal, Türk edebiyatında sözlüğü hazırlanması gereken isimlerden biridir. Takip edebildiğimiz kadarıyla Türkçede bu düşünceyle gerçekleştirilmiş bir çalışma yoktur. Birsal'in dil kullanımı ile sanat ve edebiyattaki yerini ele alan

³ Eserin ilk baskısı Haziran 2012'de Barış Kitap Yayınları arasından çıkmıştır.

⁴ Albayrak, sözcüklerin anlamını verirken onların günümüzdeki karşılıklarını da yazmıştır. Doğru olmadığını düşündüğümüz bu tavır, bilim dünyasında bir tartışmaya yol açmıştır (bk. Develi, 2015 ve Albayrak, 2015).

birtakım araştırma ve incelemeler vardır. Fakat bunların sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır⁵.

Salâh Birsel'e Dair Birkaç Not

Salâh Birsel (1919-1999), Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının güçlü ve önemli isimlerinden biridir. On ikisi çeviri olmak üzere toplam altmış iki esere imza atarak geride hayli zengin bir külliyat bırakan Birsel (Çelik, 2003: 11), özellikle deneme ve günlük türlerinde ortaya koyduğu ürünlerle edebiyatımızda adından sıkça söz ettirmiştir⁶. Roman sanatında tek bir eser (*Dört Köşeli Üçgen*, 1961) kaleme alan sanatçı, şiir türünde de örnekler vermiştir. Ancak “Salâh Birsel” denince akla ilk gelenler, daima onun denemeci ve günlükçü kimlikleri olmuştur.

Salâh Birsel isminin çağrıştırdığı ikinci alan “Türkçe”dir. O, kullandığı dile bütün yönleriyle hâkim bir yazardır. Birsel’in kaleminden çıkan her metin dikkatle incelendiğinde Türk dilinin tadı, güzelliği, zenginliği, anlam derinliği, inceliği hemen fark edilecektir. Araştırmacılar ve okurlar, sanatçının eserlerinde hayli canlı ve ironik bir dilin yanı sıra zengin bir söz varlığıyla da karşılaşacaklardır. Kendisini bir “sözcük koordinatörü” (akt. Çelik, 2003: 55) olarak takdim eden Birsel, türettiği yahut ağızlardan devşirdiği sayısız sözcük, ürettiği onca deyim ve sözcüklere yüklediği çeşitli anlamlarla Türkçenin söz varlığına hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Özel buluşlarını, yakıştırmalarını Türkçeye armağan eden Birsel (Karataş, 2015: 169), Türkçenin güncel sözlüklerine canlılık veren tanık cümleleriyle sıkça okurun karşısına çıkar⁷. Fakat onun üstün dil zekâsının mahsulü olan sözcük ve deyimlerle bilinen sözcüklere yüklediği yeni anlamların bütünüyle eldeki sözlüklere kazandırıldığını söylemek zordur. Gerçekten de Salâh Bey’in Türkçeye armağan ettikleri, tek başına *Salâh Bey Sözlüğü* meydana getirecek kadar çoktur. Onun eserlerinde saklı kalan bu zenginliğin Türkçenin gerek basılı gerekse çevrim içi sözlüklerine aktarılması, Türkçe için büyük bir kazanç olacaktır.

“Salâh Bey Sözlüğü” İçin Bir Deneme

Aşağıda listelenen sözcük, ikileme ve deyimler, “Salâh Bey Sözlüğü”ne alınması gereken maddelerdendir:

aklı vırvır olmak: *dey.* Zihni yorulmak, yorgunluktan sağlıklı düşünemez hâle gelmek.

⁵ Sanatçının söz varlığı üzerine yapılan yayımlar tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. Bk. Uysal, 2015; 2016a; 2016b; 2018a; 2018b. YÖK Tez Merkezi’nde ise 1 kayıt vardır: Akpınar, 2017. Erişim tarihi ve saati 21.11.2019, 21.22.

⁶ Bugün elimizde Salâh Birsel’in yaşamöyküsü, edebî şahsiyeti ve eserleri üzerine bilgi aktaran birçok kaynak (Necatigil, 2007; Altınkaynak, 2008 gibi) vardır. Bununla birlikte sanatçıyı ele alan en kapsamlı çalışmalardan biri Abdullah Çelik (2003) imzalı *Salah Bey Kitabı*’dır. Birsel hakkında geniş bilgi için bu esere müracaat edilebilir.

⁷ TS’deki (TDK, 2011) örneklerden birkaçını paylaşmakta yarar var: gezmen, söylevci, üzünçlü...

“Her yazarın, kitabının sonunda, yaptığı işin bereketinden olarak, kaşı gözü solar, *aklı vırvır olur* ve de gün gün karnı şişer.” (s. 549)

az biraz⁸: 1. *zf.* Kısa bir süre.

“Az, *biraz* sonra köprüyü geçerek, solda üç çiftelerin her zaman postu serdikleri yere yanaşacaklardır.” (s. 377)

2. *sf.* Bir parça, azıcık.

“Üstüne *az, biraz* toz şeker serperek kaşıkla bir, iki kez karıştırmalı, sonra da sahana almalı.” (s. 97)

bağdaşımı bozmak: *dey.* 1. Rahatını bozmak.

“Ne ki, ondan önce, Galata Kulesi’nden Boğaz’a bir göz atalım ki, bakalım Boğaz yerinde mi, değil mi? Değilse yok yere *bağdaşımızı bozmaya* kalkışmayalım.” (s. 4)

2. Düzenini, planını değiştirmek.

“Ey okur, biz yine *bağdaşımızı bozmayalım*. Olayı bir de Cevdet Paşa’nın ağzından dinleyelim.” (s. 126)

bağdaş kurmak: *dey.* 1. Yerleşmek, fiziki şartları uygun yere kalıcı olarak yerleşmek.

“Bugün İstinye koyunda *bağdaş kurmuş* tersane işlerinin geçmişi ise 200 yıl öncesine dayanır.” (s. 365)

2. Hükümdar olmak.

“Sultan Aziz de Topkapı Sarayı’nda ‘câlis-i taht-ı âli-baht-ı Osmanî olunca yani Osmanlı tahtına *bağdaş kurunca* hemen Dolmabahçe Sarayı’na koşmuş -veliahtlığı da orada geçmiştir- ve tahttan indirilinceye değin oradan çıkmamıştır.” (s. 52)

balbadem: *sf.* Çok lezzetli, tadına doyum olmaz.

“Son yıllara değin ulaşan bu ayva çok yumuşak ve *balbademdir*.” (s. 22)

başı tütsülü olmak: *dey.* Uyuşturucu madde almış veya alkol içmiş olmak.

“*Başı da tütsülü olduğu* için padişah sandalına bütün zehrini boşaltır.” (s. 398)

böyleleyin: *sf.* Bunun gibi, buna benzer.

“Kuşkusuz, derim kendi kendime, geçmiş günlerden birinde yandan çarklılarla Boğaz’ı geçerken bir taraça ya da bir balkoncukta, *böyleleyin* bir hatuncağız görmüş olmalıyım.” (s. 69)

bütünlük: *zf.* Tamamıyla, tamamen.

“Yüzü *bütünlük* kaparsa bunun anlamı da şu: Bir daha yüzümü görmeyeceksin, seni görmek istemiyorum, daha anlamadın mı haybeci?” (s. 230)

⁸ Birsal, ikilemeleri yazarken sözcüklerin arasına virgül, kısa çizgi işaretlerini koymuştur. Bu sözler günümüz imlasında araya bir işaret konmaksızın yazılmaktadır.

çat... çat...: Çok çabuk yer değiştiren birinin durumunu anlatan bir söz (krş. Çat orada çat burada çat kapı arkasında).

“Buna karşılık Sultan Reşat, boyuna sandalla dolaşır. *Çat* Beylerbeyi’nde *çat* Göksu’dadır.” (s. 62)

dehlenmek: Kovulmak.

“Merzifon’a *dehlenmiş* olan eski Nakip Sıddık Efendi de 1822 yılının kasım ortalarında yeniden İstanbul toprağını öper.” (s. 192)

dudak: *is.* 1. Uç, bir şeyin baş veya son noktası.

“Duvarlara ise yaldızlı büyük boy aynaları, tabloları asılmış. Pencereelerde bir *dudağı yerde bir dudağı gökte atlas perdeler.*” (s. 499)

2. Kenar, kıyı.

“Deniz *dudağında*, sütunlar üstüne oturtulan yalı, hemen hemen Tarabya’nın karşısına düşmektedir.” (s. 49)

dudak dudağa: *z.f.* Birbirine degecek kadar sık ya da çok olma durumu, iç içe, dolu.

“Bahçedeki çiçekler ise herkesin ağzını sulandırır. Her yer karanfil ve gülle *dudak dudağadır.*” (s. 488)

er horoz: *z.f.* Sabahın en erken vakti.

“O gün, zavallı Mismir, *er horozda* bir sandal kiralayarak, Boğaz’daki akıntılarla iki saat boğuştuktan sonra, yalıya tam vaktinde ulaştığı halde Paşa onu öğleye değin bekletmiştir.” (s. 87)

erik kurusu: *is.* Kuşku, şüphe.

“Bu işler Padişahın içindeki *erik kurusunu* depreştirmişse de, gençliğine verilerek bağışlanmıştır.” (s. 52)

evetini basmak: *dey.* Kabul etmek, onay/olur vermek.

“Konya başarısından sonra İbrahim Paşa 2 Şubat 1833’te Kütahya’yı ele geçirince, Sultan Mahmut, korkuya kapılarak bu öneriye *evetini basmış*, Rusların Sivastopol donanması da üç dört gün içinde -11 tabur piyadeyle birlikte- gelip Büyükdere önünde lengerendaz olmuştur.” (s. 455)

evetlik göstermek: *dey.* Rızılı olmak, izin vermek.

“Nedir, örümcek ağı gibi dört yanından odaya çakılmış olan nöbetçiler oraya çıkmamıza *evetlik göstermeyeceklerdir.*” (s. 5)

gönlünün patpatını artırmak: *dey.* Heyecanlandırmak; sevinç ve heyecanını artırmak.

“Bütün bunlara karşı, Moltke, yine de tahta evlere, yalılara iyisinden kesilir. Bunların dörtte üçünün pencere oluşu *gönlünün patpatını artırır.*” (s. 311)

gözlerini dağlamak: *dey.* Çok etkilemek, kendisine hayran bırakmak.

“III. Ahmet’in Filika-i Hümayunu da süslü mü süslüdür. Boğaz’dan geçerken, altın yıldızları bakır mangır bile görmemiş yoksulların *gözlerini dağlar* ki bu çağdan söz eden tarihçiler ilkin o kayığın adını anarlar.” (s. 44)

hurdalaştırmak⁹: Çok üzmemek.

“Sait, o gün her zamandan karamsardır. Tatar Güzeli Sulhiye’nin öyküsü de onu *hurdalaştırmıştır*.” (s. 348)

inceden inceden: *zf.* Yavaş yavaş.

“Gün *inceden, inceden* kavuşmaya başlar.” (s. 267)

iyisinden: *zf.* Adamakıllı, şiddetli şekilde.

“Yapımı 1855’te biten saray üç buçuk milyon altına - kimi kaynaklara göre beş milyon altına - çıkmış ve *iyisinden* hazinenin belini çökertmiştir.” (s. 51)

içine erik kurusu düşmek: *dey.* Kuşkulanmak, gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin olunamayan bir olaydan ya da durumdan ötürü kaygılanmak.

“Bir gün, iki gün. Bizimkilerin *içine bir erik kurusu düşer*. Tevfik gerçekten mezarda mı?” (s. 430)

kambur feleğin keleşini yemek¹⁰: *dey.* Ölmek.

“Üç yıl boyunca Suriye, Konya, Adana valiliklerinde dolandıktan sonra 17 Mayıs 1880 günü Adana’da *kambur feleğin keleşini yiyecek*, Ulu Caminin bahçesine gömülecektir.” (s. 133)

kaşı gözü solmak: *dey.* Gözle görülür biçimde yıpranmak, yorgun ve bitkin düşmek.

“Her yazarın, kitabının sonunda, yaptığı işin bereketinden olarak, *kaşı gözü solar*, aklı vırvır olur ve de gün gün karnı şişer.” (s. 549)

kömürlenmek: Kararmak; kötüye gitmek, kötüleşmek.

“Naime Sultan’ı sorarsanız, o da daha sonraki yıllarda, 1904 yılında yaşamının *kömürlenmeye* başladığını görecektir.” (s. 251)

kör: *sf.* Alacakaranlık, en erken.

“Sabahın o *kör* saatinde Yahya Kemal’le iki damat da yalıdadırlar.” (s. 528)

lafın dümenini şaşırmmamak: *dey.* Anlatılan konudan kopmamak, konuyu dağıtmamak.

⁹ Sel Yayıncılıktan çıkan yedinci baskıda (Birsal, 2007: 285) “hurdalamak” şeklindedir.

¹⁰ Birsal’de “ölmek, öldürmek” anlamına gelen çok değişik yapılar vardır. Sanatçının bu konudaki yakıştırmaları kendi başına bir yazı meydana getirecek kadar çoktur: arka üstü yatmak (s. 202), dünya ile alışverişini kesmek (s. 319), dünya urbacığını ahret urbacığı ile değiştirmek (s. 196), ecel terzisi gelip insanlara urba geçirmek (s. 2), ömür eteği kısaltmak (s. 506), rahmetullahi aleyhi olmak (s. 197), ruhunu beden yuvasından çıkarmak (s. 54), yere vermek (s. 252) gibi.

“Lafın dümenini şaşdırmamak için bu öyküyü de burada kesmemiz gerekir.” (s. 400)

lambasına üflemek: *dey.* Bir kişinin işini veya kurulu düzenini bozmak, kişiyi maddi zarara uğratmak, işini yapmasına mani olmak.

“Gelgelelim, Blaque Paşa bir gün Beyoğlu’nda oturanların *lambasına* pek fena üflemiştir. Sarah Bernhardt’ın İstiklal Caddesi’ndeki Odeon Tiyatrosu’nda - şimdiler Lüks Sineması- vereceği oyunları yasaklamıştır. (s. 232)

leyla olmak: *dey.* Sarhoş olmak.

“Bunca yol teptik, bunca insanı teraziledik, Arnavutköy meyhanelerinden birine sığınıp şöyle sırsıklam *leyla olmak* bizim de hakkımız.” (s. 312)

nedir: *bağ.* Aralarında aykırılık bulunan cümleleri bağlamaya yarayan bir söz; ama, fakat, lakin, gelgelelim.

“Daha yukarıda ise güvercinlik diyebileceğimiz bir köşk vardır. Bu da 21 basamak ister. *Nedir*, örümcek ağı gibi dört yanından odaya çakılmış olan nöbetçiler oraya çıkmamıza evetlik göstermeyeceklerdir.” (s. 5)

ne ki: *bağ.* Aralarında aykırılık bulunan cümleleri bağlamaya yarayan bir söz; ama, fakat, lakin, gelgelelim.

“Sanatçıların tuz ve ekmek hakkını gösteren III. Selim’in bu davranışına bin teşekkür postaladıktan sonra, gözlerimizi aynı yılın nisan ayına çevirmeliyiz. Çünkü o ayın on yedisi Ramazan’ın da yirmi üçüdür. Meyhaneler de -bu nasıl iş demeyin- o gün açılmıştır. *Ne ki*, bizim ilgimizi çekecek asıl ay hazirandır.” (s. 40)

ne var: *bağ.* Aralarında aykırılık bulunan cümleleri bağlamaya yarayan bir söz; ama, fakat, lakin, gelgelelim.

“Ondan iki gün sonra da yani 2 Ağustos 1792’de Bebek Bahçesi’nde Tatar Hanı adını taşıyan, bahtı tersine dönmüş, Girayzade Bahtgiray’a bir şölen çekilir. *Ne var*, o gün orada, III. Selim yerine vezirlerin en eskisi olduğu için “Şeyh-ül Vüzera” adıyla anılan Sadrazam Damat Melek Mehmet Paşa bulunur.” (s. 41)

Nuh tufanına uğramak: *dey.* Yok olmak, yerle bir olmak.

“Arnavutköy’ün tek başına, Beyoğlu’ndaki kadar -Ah, şimdi onlar da *Nuh tufanına uğramıştır*- meyhanesi olduğu söylenebilir.” (s. 314)

örneği: *ed.* Benzeri, misali, gibi.

“Evliya Çelebi de burada, geçmiş yıllarda, Bayezit Han Veli yapımı, cennet *örneği* bir gül bahçesi olduğunu söyler.” (s. 466)

pohpoha boğmak: *dey.* Yüzüne karşı çok övmek, övgüye boğmak.

“Yalı sahibi, laf olsun diye, ona gümrük gelirleri üzerine gelişigüzel sorular sorar. Bir yandan da Salim Efendi’yi *pohpoha boğmaktan* geri kalmıyordur.” (s. 193)

silme: *zf.* Baştan aşağı, tam olarak, tamamen.

“O çağlarda saraylar, konaklar, yalılar *silme* cariyedir.” (s. 73)

sineği Anka kuşu yapmak: *dey.* Bir şeyi abartarak değerli kılmak, abartılı anlatımla basit bir olayı ya da durumu üstün göstermek.

“Bundan sonrasını Refik Halit anlatsın ki, bizim burada *sineği Anka kuşu yapmadığımız* ortaya çıksın.” (s. 328)

şeker şerbet: *sf.* Çok tatlı.

“Bütün bunlar Boğaz’ın şingirini parlatır, mıngırını da ardından getirir. Ama biz artık şingiri, mıngırı kesip, bir ağaç altında *şeker-şerbet* bir uyku çekelim” (s. 44)

tepeleme: *zf.* Baştan aşağı, her yanıyla (krş. TDK, 2011: 2325; Çağbayır, 2007: 4740; Püsküllüoğlu, 2008: 1691).

“Saffet Lütfü Tozan’ın evi *tepeleme* antikadır. Yerlerde minderler, postlar... Konuklar onların üstünde.” (s. 516)

tezine: *zf.* Hemen ardından, +dan hemen sonra.

“Bu olay Sultan Mecit’in esirliği yasakladığı 1854 yılından önce geçtiği için haremağaları ‘esirciyim’ sözünün *tezine* çil yavrusu gibi dağılırlar.” (s. 182)

tiftiklenmek: Bir konu bütün yönleriyle, ayrıntılı biçimde konuşulmak.

“O çağda Çarşamba Pazarı’ndaki Murat Molla Tekkesi, Küçükmustafapaşa’da mesnevihan Hüsamet’in Efendi’nin evi, Çarşamba’da İbrahim Efendi’nin konağı neyse, bu konak da odur. Toplantılarda, başta politika olmak üzere, her şey *tiftiklenir.*” (s. 178)

yalnızlamak: Yalnız/boş bırakmak, bir yere gidip gelmeyi bırakmak.

“Edebiyatçılar Nuri Bey’in evini pek *yalnızlamazlar.* Ama oraya ozanlar kadar, musikiciler de doluşur.” (s. 410)

üzü sirke satmak: *dey.* Yüzünden hoşnut olmadığı anlaşılacak, asık yüzlü olmak (krş. Parlatur, 2008: 946).

“Recai Efendi’nin *üzü* iyiden iyiye *sirke satmaya* geçmiştir.” (s. 398)

zarpadak: *zf.* Düşünmeden, hazırlıksız olarak, aniden (krş. Ayverdi, 2005: 3478; Püsküllüoğlu, 2008: 1920; TDK, 2009: 4381).

“Bu da yetmiyormuşçasına II. Mahmut’un aklına *zarpadak* girerek onu Ziba Hanım’ın büyücü olduğuna inandırır.” (s. 549)

Sonuç

Şiir, roman, hikâye, deneme gibi edebî türlerde zengin bir hacme sahip olan Türk edebiyatı, “sanatçı sözlükleri” hazırlamaya elverişli birçok şair ve yazara da sahiptir. Salâh Birsal bu isimlerin başında gelmektedir. Birsal’i konu alan bir sözlük; onun yakıştırdığı, ürettiği, halk ağzına yönelmek suretiyle yok olmaktan kurtardığı, çeşitli anlamlar yüklediği onlarca sözcük ve deyimlerin güncel sözlüklere kazandırılmasını sağlayacaktır. Böyle bir sözlük, son asırda ciddi değişiklikler yaşayan Türkiye Türkçesinin tarihine de tanıklık edecektir. Bu, ivedilikle yapılması

gereken bir çalışma olarak araştırıcıların ve ilgili kurumların önünde durmaktadır. Sanatçının *Boğaziçi Şingir Mingir* adlı eseri üzerinde yapılan bu inceleme neticesinde, Salâh Birsal'e özgü olduğu görülen 44 söz belirlenmiştir. Birsal'in incelenmeyi bekleyen altmış bir eseri daha olduğu dikkate alındığında "Salâh Bey Sözlüğü"nin hazırlanmasına neden ihtiyaç duyulduğu daha net anlaşılacaktır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- akt. : Aktaran
bağ. : Bağlaç
bk. : Bakınız
bs. : Basım, Baskı
dey. : Deyim
ed. : Edat
is. : İsim
krş : Karşılaştırınız
s. : Sayfa
S : Sayı
sf. : Sıfat
TDK : Türk Dil Kurumu
TS : Türkçe Sözlük
zf. : Zarf

AKALIN, Şükrü Halûk (2008). *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

AKGÜL, Leyla (2014). *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. bs., Ankara: La Kitap Yayınları.

AKSAN, Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, 1. Cilt, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.

AKPINAR, Gamze (2017). *Salâh Birsal'in "Salâh Bey Tarihi" Serisi Olarak Yayımlanan Kitaplarında Kültür ve Edebiyat Unsurları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

ALBAYRAK, Nurettin (2014). *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- ALBAYRAK, Nurettin (2015). “Gönül Çalab’ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü’ne Saldırı”, *Türk Dili*, S 760 (Nisan 2015), s. 94-101.
- ALTINKAYNAK, Hikmet (2008). *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, 2. bs., İstanbul: Doğan Kitap.
- AYDOĞAN, Samet (2019). *Tezkiretü’l-Bünyan’ın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- BİRSEL, Salâh (1980). *Boğaziçi Şingir Mingir*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- BİRSEL, Salâh (2011). *Boğaziçi Şingir Mingir*, 7. bs., İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇELİK, Abdullah (2003). *Salah Bey Kitabı*, Şanlıurfa: Yom Yayınları.
- ÇOLPAN, Yılmaz (1963). *Ataç’ın Sözcükleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELİ, Hayati (2015). “Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü’ne Dair/Derviş Yûnus bu sözü eğri büğrü söyleme”, *Türk Dili*, S 757 (Ocak 2015), s. 83-94.
- EMİNOĞLU, Emin (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asitan Yayınevi
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 7. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARATAŞ, Turan (2015). “Can Kuşunu Uçurmak”, *Yaza/bilmek*, Ankara: Edebiyat Ortamı Yayınları.
- NECATİGİL, Behçet (2007). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 24. bs., İstanbul: Varlık Yayınları.
- ÖZTÜRK, Furkan (2007). *Baki Divanı Sözlüğü* (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PARLATIR, İsmail (2008). *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü-II: Deyimler*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2006). *Yaşar Kemal Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2008). *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Can Yayınları.
- SOYLU, Sıtkı (1997). *Örnekmeli - Açıklamalı Karacaoğlan Sözlüğü*, İçel: İçel Valiliği Yayınları.
- ŞANLI, Cevdet (2010). *Safahat Sözlüğü*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Derleme Sözlüğü*, 3. bs., Ankara: TDK Yayınları.

- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: TDK Yayınları.
- UYSAL, İdris Nebi (2015). “Salâh Birsal’in Şingir Mıngır Sözcüklerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, *Turkish Studies*, Volume 10/16 Fall 2015, s. 1113-1128.
- UYSAL, İdris Nebi (2016a). “Salâh Birsal’in Şingir Mıngır Sözcükleri: Deyimler”, *Millî Eğitim*, S 210, s. 563-575.
- UYSAL, İdris Nebi (2016b). “Türkçe Sözlük İçin Katkılar”, *Türk Dili*, S 779, s. 88-94.
- UYSAL, İdris Nebi (2018a). “Sözlükler Tanıklarla Daha Zengin, Daha İşlevsel: Türkçe Sözlük’e Tanık Olarak Katkılar”, *Türk Dili*, S 793, s. 39-46.
- UYSAL, İdris Nebi (2018b). “Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal’in Türkçe Sözlük’e Tanık Olarak Katkıları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 22, s. 109-121.
- ÜLKER, Süreyya (1991). *Gökalp’in Sözcükleri*, İstanbul.
- YİĞİT, Ahmet Selman (2018). *Nâbî Divanı Sözlüğü* (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>